

ТЕРНОПІЛЬСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВОЛОДИМИРА ГНАТЮКА

Періодичне видання

НАУКОВІ ЗАПИСКИ

Серія:

ІСТОРІЯ

Випуск 3

**НАЦІОНАЛЬНО-ДЕРЖАВНЕ ВІДРОДЖЕННЯ
СЛОВ'ЯНСЬКИХ НАРОДІВ ЦЕНТРАЛЬНО-СХІДНОЇ ЄВРОПИ
КРИЗЬ ПРИЗМУ 85-РІЧЧЯ**

**NATIONAL-AND-STATE REVIVAL OF THE SLAVS
IN THE CENTRAL-EASTERN EUROPE
IN THE LIGHT OF ITS 85TH ANNIVERSARY**

*професор
з наукової роботи
проф. Сесюк Д.О.*

ТЕРНОПІЛЬ

2003

3-х т. Ред. кал.: С. Д. Сказкин, К. Ф. Мизиано, С. Дорофеев. – М.: Наука, 1970. – 579 с. 5. История народного хозяйства зарубежных стран (после второй мировой войны) / под ред. А. Н. Марковой. – М.: ВЗФЭИ, 1992. – 190 с. 6. История современной Италии. [Пер. с итал.]. – М.: Изд. иностр. лит., 1958. – 234 с. 7. Италия в трудах советских историков: Сб. ст. АН СССР, Ин-т всеобщ. истории; Л. С. Чиколин (отв. ред.) и др. – М.: ИВИ, 1989. – 224 с. 8. Кассидио Джорджо. История современной Италии. Пер. с итал. Ред. Н. Рудницкая. – М.: Прогресс, – 1975. – 248 с. 9. Мов В. К. Италия сегодня. – М.: Знание, 1983. – 164 с. 10. Спессо Р. Итальянская экономика с послевоенных наших дней. – М.: Мысль, 1984. – 120 с. 11. Colojjanni N. Economia italiana tra ideologia e programmi. – Вар. 1980. 212 P. 12. R. Romeo. Breve storia della grande industria in Italia. Rocca San Casciano, 1963. – P. 229-233. 13. Togliatti P. Piano Marshall – piano di Guerra. Roma, 1948. – P. 36. 14. Supplemento alia Relazione sui servizi della direzione del Tesoro. Roma, 1958. – P. 103-104.

Oksana BURLITSKA

MARSHALL'S PLAN AS A PROGRAM OF THE AMERICAN ASSISTANCE OF THE RESTORATION OF THE ITALIAN ECONOMY OF THE POST WAR PERIOD

The article touches upon the main problems of the rebuild of the Italian economy of the post war period reaching in cooperation with the USA in Marshall's Plan.

УДК 94 (47+57) „7129” : 321.01

Тетяна ХРИСТИУК

РОЛЬ ПОЛІТИЧНОЇ ОПОЗИЦІЇ В ПРОЦЕСІ РОЗПАДУ СРСР

У статті автор розкриває основні етапи формування політичної опозиції в Радянському Союзі, її взаємодію із партійною номенклатурою. Особлива увага приділяється питанню про місце та роль опозиції на чолі з Б. Єльциним у політичному житті країни кінця 80-х – поч. 90-х років ХХ ст.

Р еформи, що почались в СРСР у середині 80-х років викликали появу нового феномену в політичному житті країни – опозиції. Перші контакти опозиції з владою призвели до серії політичних криз, кульмінацією яких стали події 1991-1993 років. Найважливішою характеристикою громадянського суспільства, побудова якого сьогодні здійснюється в Росії, є наявність вільно функціонуючої опозиції, причому конструктивної, такої, яка існує, наприклад, у Великобританії та США. Тому проблему взаємовідносин влади та політичної опозиції можна віднести до однієї з найактуальніших в науковому та практичному планах.

У другій половині 90-х років з'явилося чимало публікацій, присвячених цій проблемі. Так, Б. Богомолів в статті „Власть и оппозиция: некоторые аспекты взаимодействия” багато уваги приділяє питанням становлення легальної політичної опозиції в США та використання досвіду її діяльності на території Росії. Д. Зеркін в статті „Политический конфликт и оппозиция” здійснює глибокий аналіз опозиції як складової політичного конфлікту, також розкриває деякі аспекти взаємодії політичної опозиції в Росії з „партією влади”. Питанням ролі демократів у серпневих подіях 1991р. присвячені статті Д. Фурман „Почему другие страны выбрали нормальную дорогу, а Россия – безальтернативную”, „Политическая система современной России и перспективы ее развития”. Причини розпаду СРСР досліджували у своїх статтях такі автори як В. Шляпентох „Советский Союз – нормальное тоталитарное общество”, Г. Дерлутьян „Крушение советской системы и его потенциальные следствия”, Каспэ С, „Советская империя как виртуальная реальность”, також В. Марціняк у монографії „Разграбленная империя: упадок Советского Союза и образование Российской Федерации”. Однак в останніх дослідженнях та публікаціях цієї проблематики мало уваги приділяється таким питанням: причини виникнення політичної опозиції в другій половині 80-х років, методи боротьби партійної номенклатури з представниками опозиції та її роль у серпневих подіях 1991р., які призвели до розпаду Радянського Союзу. Тому в даній статті поставлено такі завдання:

– розкрити основні причини та етапи формування політичної опозиції в СРСР;

– проаналізувати місце та роль політичної опозиції у процесі розпаду Радянського Союзу;

– з'ясувати, чи були „гекачепісти” представниками консервативної опозиції,

У першій половині 80-х років СРСР опинився у надзвичайно складному становищі: значно уповільнювалися темпи розвитку економіки, зростає товарний дефіцит, держава дедалі відставала в технології від розвинутих країн. Коли в 1985р. генеральним секретарем ЦК КПРС став М. Горбачов, було зрозуміло, що ситуація в країні потребує змін. Новий генеральний секретар намагався здійснити певні реформи для покращення становища, при цьому не порушуючи фундаменту існуючих порядків. Він проголосив курс на прискорення соціально-економічного розвитку, перебудову економіки країни.

Проте вже через півтора року після проголошеного ним курсу стало очевидно, що він не дає бажаних результатів: скорочується виробництво товарів широкого вжитку; серед населення зростає попит на товари першої потреби. Для успішного проведення економічних реформ потрібні були політичні зрушення. Тому у січні 1987р. Горбачов проголосив політику гласності.

Саме ці зміни в житті країни призвели восени 1988р. до появи групи опонентів офіційній владі, основну роль в якій почав відігравати один з найвищих партійних функціонерів того часу Б.Єльцин. Вони досить швидко набирали сили і вже 1989 р. перетворились у могутній рух. Про це, зокрема, свідчить перемога Єльцина на виборах народних депутатів 26 березня 1989 р.

Березневі вибори 1989 р. стали початком мирної революції проти партійно-державного апарату. Виборча кампанія породила ряд невідомих раніше радянській системі форм вираження суспільної думки, незадоволення – масові мітинги, що носили стихійний і несанкціонований характер.

Наступним кроком радикалів було створення 27 березня 1989 р. „Міжрегіональної депутатської групи”, її поява, зрозуміло, не пройшла повз увагу номенклатурних верхів, які розуміли небезпеку задумів депутатів-демократів. Тому вони сконцентрували на них всю силу пропагандистського апарату, їм відмовляли в приміщеннях для зустрічей, в друкарських верстатах для публікацій, називали їх „розкольникми”, „владолобцями”, в тому числі й „опозиціонерами”, оскільки це слово продовжувало залишатись в офіційному лексиконі негативним за своїм змістом.

Однак було вже пізно. Опозиція остаточно сформувалася – вперше з часів її розгрому Сталіним. Залишаючись у горбачовському парламенті меншістю, вона завойовувала все більшу популярність у країні. Протягом другої половини 1989 р. опозиція, виступаючи на З'їздах народних депутатів, вимагала відміни, а також деяких інших статей радянської Конституції, які закріплювали за КПРС керівну роль у суспільстві, перешкоджали зміцненню в країні багатопартійності і політичного плюралізму.

На початку 1990 р. опозиція ставить перед собою завдання завоювати за допомогою виборів владу в Росії, оголосити про її суверенітет і проводити демократичні реформи. Для досягнення цієї мети 20-21 січня в Москві було створено передвиборчий блок „Демократична Росія”.

Одночасно, 20-21 січня була створена радикальна політична організація „Демократична реформа в КПРС”, її створення продемонструвало ще один намір радикалів – підірвати керівництво КПРС, завоювати ключові позиції в партії та перетворити її на парламентську.

В березні 1990 р. радикали досягли значних успіхів під час виборів народних депутатів Росії. 29 травня 1990 р. 59-річний Єльцин став главою російської Верховної Ради і взяв курс на боротьбу проти союзного центру і КПРС.

12 червня 1990 р. З'їзд народних депутатів приймає Декларацію про державний суверенітет Російської Федерації. Це мало дуже важливе значення: в країні виник новий центр політичної влади, який реально протистояти союзному центру.

Приклад Російської Федерації перейняли інші республіки: на сесіях республіканських новообраних Верховних Рад стали прийматися свої декларації про суверенітет, що отримало в політологічній літературі назву „параду суверенітетів”, в результаті якого почались „війна законів” і „параліч влади” союзних органів [3, с.14]. В результаті країна за короткий період часу (літо-осінь 1990 р.) отримала 15 центрів влади окрім союзного. Таким чином, СРСР на ділі почав швидко перетворюватись у конфедерацію.

Поряд із радикалами комуністи також намагалися зміцнити свої позиції. У 1990 р. вони створили Російську комуністичну партію, яка підтримувала курс Генерального секретаря. Ще одним вагомим об'єднанням у середовищі консерваторів стала фракція „Союз”, що виникла в рамках Верховної Ради та З'їзд народних депутатів СРСР, і, яка завжди активно критикувала політику Горбачова.

Протягом наступного часу Єльцин здобуває ще більшу популярність серед народних мас. В липні 1990 р. в Кремлі відбувався XXVIII, останній, з'їзд Комуністичної партії Радянського Союзу. 12 липня Єльцин виступив на з'їзді з промовою, в якій запропонував перейменувати КПРС в партію демократичного соціалізму, допустити в ній свободу фракцій, провести ряд реформ. Після того, як його пропозиції було відхилено, він заявив, що як глава вищої законодавчої влади, повинен підкорятися волі народу, який його обрав, а тому виходить з партії і після цих слів вийшов із залу засідання. Приклад Єльцина підтримали й інші радикали. Про вихід з КПРС оголосили 54 народних депутати [12:64].

Таким чином, до 1990 р. стало очевидним, що КПРС, яка першою почала говорити про необхідність змін, була не здатна слідувати їм сама і тим більше втілювати їх у життя. Про Комуністичну партію робили висновки не за ідеологічними деклараціями, а за політичною практикою, яка не показувала її здатності здійснювати глибокі істотні зміни і, найголовніше, змінюватись самій. З виходом радикалів з КПРС закінчився перший період російського демократичного руху, коли вони в цілому намагались залишити існуючу політичну систему, але з певним її реформуванням. Почався другий – антикомуністичний період.

Взимку 1990 р. Горбачов намагається зберегти свою владу. Зокрема, на З'їзді народних депутатів було внесено декілька поправок до Конституції СРСР, які розширювали права президента: він отримав право керувати урядом, що перетворювався в Кабінет Міністрів, очолював Раду Федерації і Раду безпеки СРСР, право оголошувати надзвичайний стан у країні, приймати закони і накази.

Фактично вже з 1 лютого 1991 р. в країні за наказом Горбачова вводиться надзвичайний стан, хоча називався він інакше – спільне, армії та міліції, патрулювання в містах країни, включно зі столицею. Як бачимо, від пасивної оборони Кремль переходить у наступ.

У таких складних і суперечливих обставинах Єльцин 19 лютого 1991 р. по центральному телебаченню звертається до народу з промовою, в якій називає Горбачова „брехуном, що веде країну до диктатури”, і вимагає його негайної відставки [11: 301].

У житті країни розпочалась нова політична криза, яка закінчилась тимчасовим перемир'ям між Горбачовим та Єльциним: в Ново-Огарьові було підписано угоду „9+1”.

У квітні 1991 р. розпочалась боротьба за посаду президента РФ. Не дивлячись на всі спроби КПРС підірвати авторитет противника, 12 червня Єльцин стає Президентом Росії.

Після перемоги Єльцина на виборах Горбачов розумів, що у нього залишається лише один шанс зберегти позиції впливового політика в країні, – успішно завершити процес реформування СРСР і укласти новий Союзний договір між республіками.

Однак радикали вимагали все більших поступок для Росії і Горбачов гне міг їм протистояти.

Частина комуністів, які знаходились в опозиції до Горбачова та комуністів-реформаторів, аби не допустити підписання нового Союзного договору, 19 серпня оголосили про хворобу президента СРСР та про перехід усієї повноти влади до державного комітету з надзвичайного стану.

Історія ДКНС, дії її учасників, події 19–21 серпня 1991 р., флорський „полон” Горбачова, дії російського керівництва на чолі з Єльциним в ті дні досить детально описані в літературі і не має потреби їх переказувати.

Спроба путчу та його провал мали грандіозні наслідки. Фактично, він призвів до розпаду СРСР, остаточною крапкою в існуванні якого було поставлено 8 грудня 1991 р. у Біловезькій пущі, де таємно зустрілися лідери Білорусії (С. Шушкевич), Росії (Б. Єльцин) та України (Л. Кравчук), і підписали угоду про створення Співдружності Незалежних Держав.

21 грудня 1991 р. в Алма-Аті відбулася зустріч керівників 11 незалежних держав колишнього СРСР (за винятком Грузії та країн Прибалтики). В результаті було підписано протокол, за яким усі держави на рівноправних засадах проголосили себе засновниками Співдружності Незалежних Держав.

Для того, щоб гідно залишити посаду Президента СРСР, Горбачов сам заявив, що йде з цієї посади.

Проіснувавши 69 років, СРСР зник як суб'єкт міжнародного права. Його правонаступницею на міжнародній арені стала Російська Федерація.

Ліквідація СРСР має найрізноманітніші тлумачення. Керівники республік, що поставили свої підписи під декларацією в Алма-Аті, доказують, що припинення існування СРСР і утворення СНД – це був єдиний можливий вихід з політичної кризи, в якій опинилась країна на початку 1990-х років. Їх опоненти навпаки, звинувачують у цьому особисто Єльцина. Проте зрозуміло, що розвал СРСР був спричинений цілою низкою об'єктивних і суб'єктивних факторів, але це тема вже іншої публікації.

На основі вищесказаного можна зробити такі висновки:

1. Основними причинами появи на політичній арені суспільства опозиції були невдачі спроби Генерального секретаря реформувати радянське суспільство та проголошена ним політика гласності. Підтримуючи демократичні реформи, Горбачов та його оточення винесли смертельний вирок КПРС та СРСР.

2. Можна виділити два загальних етапи формування політичної опозиції в Радянському Союзі. Перший охоплює кінець 1988 р., коли Єльцин зрозумів, що проголошений Горбачовим курс не дає бажаних наслідків, і закінчився в липні 1990 р. виходом радикалів з КПРС, Другий – антикомуністичний період – розпочався з середини 1990 р. та власне призвів до ліквідації СРСР 21 грудня 1991 р. підписанням декларації в Алма-Аті.

3. Особливість російської революції заключається в тому, що фактично впродовж 19–21 серпня відбулось дві події, два перевороти, один, явно невдалий, був організований консервативною опозицією, яка прагнула зберегти СРСР, інший – Б. Єльциним і демократами. Значення двох переворотів полягає в їх переважно руйнівному характері. „Путчисти” намагались врятувати СРСР від розвалу. Проте, вони показали, що на цю справу в них не має ані сил, ані можливостей. Окрім вимоги введення надзвичайного стану, їх програма не містила жодних важливих пунктів. Переворот, очолюваний демократами, зафіксував кінець радянської системи, але й на той момент не поклав початок новому життю, оскільки жодних програм подальших змін вони не пропонували. Отже, обидва перевороти, не дивлячись на те, що ставили різні цілі, реально діяли в одному напрямку – руйнування державної системи. Проте переможцям в результаті серпневих подій стали демократи на чолі з Єльциним, які отримали всенародну підтримку.

Результати даного дослідження можуть бути використані для подальшого аналізу еволюції політичної системи Російської Федерації.

Список використаних джерел

1. Белоусов Г., Лебедев В. Партократия и путч. – М.: Республика, 1992. – 46 с.
2. Богомолов Б. Власть и оппозиция: некоторые аспекты взаимодействия Московского университета. Серия 12. Политические науки. – 1998. – № 3. – С. 3–20.
3. Волков В. Этнономенклатура и распад государства // Свободная мысль. – 2000. – № 10. – С. 13–25.
4. Горбачев М. Августовский путч: Причины и следствия. – М.: Новости, 1991. – 92 с.
5. Дерлутьян Г. Крушение советской системы и его потенциальные следствия: банкротство, сегментация, вырождение // Полис. – 2000. – № 3. – С. 18–30.
6. Зеркин Д. Политический конфликт и оппозиция // Социально-политический журнал – 1998. – № 5. – С. 89–108.
7. Зубов А. Советский Союз: из империи в ничто? // Полис. – 1992. – № 1/2. – С. 58–70.
8. Каспэ С. Советская империя как виртуальная реальность // Россия и современный мир. – 2000. – № 1. – С. 3–16.
9. Левада Ю. Почему день августовской революции не стал всенародным праздником // Россия и мусульманский мир. – 2001. – № 10. – С. 9–12.
10. Россия сегодня. Политические портреты в документах, 1985–1991 / [Сост. Б. Коваль и др.]. – М.: Международные отношения, 1991. – 510 с.
11. Соловьев В., Клепикова Е. Борис Ельцин. – М.: ВАГРИУС, 1992. – 395 с.
12. Согрин В. Политическая история современной России. 1985–2001: от Горбачева до Путина. – М.: Издательство „Весь мир”.